

ETNIČNOST, INTEGRACIJA IN CIVILNA DRUŽBA: PRISILNI MIGRANTI V SLOVENIJI¹

ETHNICITY, INTEGRATION, AND CIVIL SOCIETY: FORCED MIGRANTS IN SLOVENIA

The research paper focuses mainly on the group of people that was forcibly displaced during the war in Bosnia-Herzegovina and sought exile in Slovenia. The author will try to answer the question to what extent do the Slovenian authorities allow the integration of forced migrants from Bosnia-Herzegovina into Slovenia. Further research question will address the role of ethnic factor in the integration processes, the causes for persistence of ethnicity, and the role of civil society in the integration processes of forced migrants. It will be argued in the research paper that the integration measures for forced and economic migrants contribute significantly to the social cohesion of the society on the whole, as they also integrate those migrants that lived in a given society before the arrival of newcomers groups. The methodology applied combines ethnographic research with comparative analysis.

Keywords: ethnicity, integration, civil society, refugees, Bosnia and Herzegovina

Prispevek se osredotoča predvsem na skupino ljudi, ki je bila pregnana med vojno v Bosni in Hercegovini in je iskala zatočišče v Sloveniji. Avtorica poskuša odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri so slovenske oblasti dovolile integracijo prisilnih migrantov iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo. Nadaljnja raziskovalna vprašanja se nanašajo na vlogo etničnega faktorja v procesih integracije, razloge za vztrajanje pri etničnosti, in vlogo civilne družbe v procesih integracije prisilnih migrantov. V prispevku avtorica zagovarja stališče, da integracijski ukrepi za prisilne in ekonomske migrante znatno prispevajo k socialni koheziji celotne družbe, prispevajo pa tudi k integraciji tistih migrantov, ki so v dani družbi živeli pred prihodom novih skupin. Uporabljena metodologija kombinira etnografsko raziskovanje in primerjalno analizo.

Ključne besede: etničnost, integracija, civilna družba, begunci, Bosna in Hercegovina

UVOD

V Sloveniji je v začetku leta 2004 ostalo še približno 1800 oseb, ki so bile prisiljene med vojno v Bosni in Hercegovini zapustiti domovino in so se naselile v Sloveniji. Spomladi 1992 je bilo teh oseb precej več – približno 45.000, vendar so se že takoj ob prihodu preseljevali v tretje države, po koncu vojne v Bosni in Hercegovini pa so se zlasti vračali domov.² Tisti, ki so na začetku novega tisočletja ostali v Sloveniji, se v Bosno in Hercegovino ne nameravajo vrniti. Večina družin ima doma namreč porušene hiše in se nimajo kam vrniti. V pričujočem članku me bo zanimalo, v kakšni meri slovenska država dopušča integracijo teh oseb v slovensko družbo. Predpostavka članka je, da integracijski ukrepi za nanovo prispele prispele prisilne in ekonomske priseljence pomagajo integrirati tudi pripadnike njihovih etničnih skupin, ki so bili v državi izvora že prej. Na ta način imajo integracijski ukrepi za prisilne in ekonomske migrante izrazito družbeno kohezivno vlogo, saj pomembno doprinesejo k družbeni kohezivnosti družbe v celoti.

Skušala bom odgovoriti tudi na vprašanje, kakšna je vloga etničnega dejavnika pri integracijskih procesih oseb, ki so bile v Slovenijo prisilno pregnane iz Bosne in Hercegovine. Pomembno vprašanje, na katerega bom poskušala odgovoriti je tudi, kdaj in zakaj se etničnost ohranja. V iskanju odgovorov na to vprašanje bom poleg analitičnega materiala iskala odgovore zlasti v antropoloških teorijah, v transnacionalnih teorijah, kot tudi v teoretski šoli tekmovalnosti, s katero poskušajo avtorji pojasniti etnične odnose. Zanimalo me bo tudi, kakšna je vloga civilne družbe pri integracijskih procesih omenjene skupine ljudi. V ta namen bo narejena analiza in interpretacija desetletne angažiranosti civilne družbe pri reševanju problemov prisilnih in ekonomskih migrantov v Sloveniji.

METODOLOGIJA

Rezultati so plod longitudinalnega terenskega dela, ki se je začelo ob prihodu prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo spomladi 1992.

* * *

¹ **Opomba urednikov:** Članek je nastal, ko je bila avtorica kot zunanja članica vključena v dva raziskovalna projekta, ki sta potekala oz. potekata na Inštitutu za narodnostna vprašanja: Procesi etničnega razlikovanja v Sloveniji: soočenje percepcij pod vodstvom dr. Irene Šumi, ter Percepcije slovenske integracijske politike pod vodstvom dr. Mirana Komaca. Pričujoče besedilo, malenkostno drugačno, je bilo že objavljeno v publikaciji Mirana Komaca in Mojce Medvešek (ur.), 2004, Percepcije slovenske integracijske politike. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Za ponatis smo se s privoljenjem dr. Mirana Komaca odločili zaradi zaokroženosti problematik v tej posebni številki *Razprav in gradiv*.

² Vse statistične podatke o prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine mi je posredoval Urad za priseljevanje in begunce Republike Slovenije. Za podatke se jim zahvaljujem.

Intenzivno terensko delo sem končala avgusta 1997, v zadnjih letih pa imam kontinuirane stike s tistimi, ki so imeli včasih status oseb z začasnim zatočiščem, kot so bili pravno opredeljeni v slovenskem Zakonu o začasnem zatočišču iz leta 1997. Pri raziskovalnem delu uporabljam dve metodi: klasično etnografsko metodo in metodo primerjalne analize.

Kot članica civilne družbe, ki se je ukvarjala z izboljšanjem položaja prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine, sem bila zlasti aktivna od leta 1994, ko sem začela organizirati okrogle mize enkrat letno. Nanje sem vabila tudi prisilno pregnane, saj sem se držala načela begunskih študij, ki ga je vpeljala že Harrell-Bond, in sicer da delamo skupaj s prisilno pregnanimi, ne le zanje. Sodelovala sem s številnimi nevladnimi, vladnimi in polvladnimi organizacijami, na okrogle mize pa sem vabila tudi medije. To udejstvovanje predstavlja pomemben del terenskega dela, saj sem bila v stiku z informatorji in z novostmi, prav tako je bilo pomembno poznati tudi *policy* kontekst, v katerem so nastajale in se spreminjale normativne odločitve, ki so imele velik vpliv na vsakdanje življenje prisilno pregnanih.

VLOGA ETNIČNEGA DEJAVNIKA PRI PROCESIH INTEGRACIJE: TEORETSKI VIDIK

Pri opredeljevanju etničnosti naj navedem še vedno aktualno klasično opredelitev Fredrika Bartha, da je etničnost "družbena organizacija kulturne razlike" in da gre pri etničnosti za kvaliteto družbenih odnosov (v: Šumi 2000). Kot meni Eriksen, o etničnosti lahko govorimo, kadar je med člani skupin vsaj minimalen stik (v: Šumi 2000). Nagel pa meni, da je etničnost politično konstruirana in da predstavlja osnovo politični organizaciji (1986).

V pozni moderni etničnost ni nekaj, kar izginja, kljub temu, da so funkcionalisti in tisti, ki so zagovarjali marksistični model družbenih sprememb predvideli zaton etničnosti (Olzak in Nagel: 1986). Zanimivo je torej vprašanje, zakaj in kdaj se etničnost ohranja. Avtorja Hawley in Park, ki sta uvedla teorijo kompetitivnosti kot razlagalni model za etnične odnose menita, da ljudje etnično mobilizirajo v situacijah, ko se člani različnih etničnih skupin znajdejo v situaciji, ko tekmujejo med sabo na delovnem mestu, pri porokah, pridobivanju stanovanj in drugih elementih trga (v: Olzak in Nagel 1986). Poleg socialnega ima pri teorijah tekmovalnosti velik pomen torej zlasti ekonomski dejavnik. Pomen ekonomskega dejavnika pri ohranjanju etničnosti poudarjata tudi Portes in Manning (1986). Avtorja navajata številne pisce medkulturnih raziskav, kot so npr. Greely (1971), Glazer in Moynihan (1970), Suttles (1986), Parenti (1967) idr., ki potrjujejo tezo o pomembnem vplivu ekonomskega dejavnika na ohranjanje etničnosti. Portes in Manning (1986) trdita, da nista našla izjeme med avtorji, ki bi omenjeno tezo zanikala. Po

njunem mnenju se ljudje pogosto odločijo praktimirati etnične identitete tudi zato, ker te funkcionirajo kot podporni viri in kot politična moč.

Kot primer ohranjanja etničnosti navajata primer Judov v ZDA, ki si med seboj ekonomsko pomagajo. To dejstvo je pomembno doprineslo k družbenemu in ekonomskemu uspehu Judov v ZDA. Po podatkih Rischina je leta 1900 povprečni dohodek Judov, ki so se priselili iz Nemčije, v ZDA prerasel povprečni družbeni dohodek preostalih Američanov (v: Portes in Manning 1986). Značilno zanje je bilo, da niso poslovali zgolj znotraj etnične skupine, temveč tudi v širši družbi. Judovski migranti so se naučili angleščine in tistih aspektov nove kulture, ki so bili potrebni za ekonomski napredek, drugače pa so ostali zvesti praktimiranju lastnega jezika, religije in vrednot. Značilno za drugo generacijo Judov je doseganje visoke izobrazbe, znali so namreč dobro vnovčiti ekonomski uspeh starševske generacije. Za judovske skupnosti v ZDA je bila v preteklosti in sedaj značilna visoka stopnja notranje solidarnosti (prim. Portes in Manning 1986).

Naslednji primer, ki ga omenjata omenjena avtorja, so Japonci na Zahodni obali ZDA. Že v začetku naseljevanja v 20. stoletju jih je bilo 40 odstotkov samozaposlenih, večino samozaposlitev so omogočali krediti, ki so bili na voljo znotraj njihove etnične skupine. Ekonomski uspeh japonske skupnosti je spremljalo delno učenje nove kulture in skrbno ohranjanje lastne etnične identitete ter vrednot. Podobno kot Judje so tudi Japonci ekonomski uspeh uspeli vnovčit za doseganje visoke izobrazbe zlasti naslednjih generacij (Portes in Manning 1986).

Podobno kot za etnično velja tudi za kulturo. Mnogi imigranti se namreč zatekajo k reprezentaciji kulturnih vsebin, da bi dosegli enakopravnejši stik s kulturami države sprejema, pogosta motivacija je doseganje politične participacije. Kot menita Portes in Manning (1986), v mnogih migrantskih skupnostih opazimo odpor do tega, da bi "svojo kulturo zlili" z novo. Izrazita lastnost etničnih skupnosti pa je tudi v tem, da pogosto priskrbijo nanovo prispelim migrantom pomembne informacije, ki jih potrebujejo ob prvih korakih učenja novih kulturnih praks.

Vendar pa ekonomski in politični dejavnik ne zadostujeta za razlago vztrajanja etničnega oz. etnokulturnega v celoti. Pomemben vidik je tudi identitetni; ljudje se namreč v različni meri identificirajo z etnično skupnostjo, v katero so bili vrojeni. Tako včasih želijo etnično identiteto države izvora praktimirati, saj predstavlja del njihove identitete. Roosens (1996) to razlaga tako, da se etnične identitete pogosto drži pridih primordionalnosti, saj ljudje razvijejo občutke pripadnosti etnični skupini, v kateri so se rodili. "Povezava z državo izvora ni sicer nujna človekova poteza, vendar pa deluje kot primarni izvor etničnosti, ki spremeni sociokulturno mejnost v etnično mejnost" (Roosens, v: Vermeulen, Govers 1996: 83).

Dejstvo, da se posamezniki vsaj do neke mere identificirajo z etnično skupnostjo države izvora, pa ne pomeni, da za etničnost velja teorija primordialnosti; ravno nasprotno. Migranti razvijejo identifikacije tudi z narodom države sprejema. Etnična identiteta potemtakem ni vrojena in esencialistična, temveč sociokulturno naučena, oz. kot meni Barth, je situacijsko pogojena (glej tudi Šumi 2000; Vermeulen in Govers 1996). Pri tem se intenzivnost identifikacij in občutkov pripadnosti migrantov do naroda države sprejema razlikuje od posameznika do posameznika. Relevantna se zdi pripomba Joane Nagel (1986), ki meni, da je posameznikova etnična pripadnost v določenem času odvisna od tega, katere etnične identitete so mu na voljo v določeni življenjski situaciji. Avtorica meni, da včasih obstaja možnost izbire etničnih identifikacij, včasih pa te možnosti posameznik nima. Avtorji v medkulturnih študijah potrjujejo dejstvo, da so etnične identifikacije in občutki pripadnosti okrepljeni, kadar država sprejema omogoči pot integracije, v manjši meri pa se identifikacije in občutki pripadnosti razvijajo do naroda države sprejema, kadar država sprejema s svojimi ukrepi migrantov ne želi integrirati. V primerih odsotnosti ali neustreznosti integracijskih strategij se krepi segregacija migrantov. Podobno se dogaja tudi, kadar države imajo na voljo ustrezne strategije vključevanja, vendar pa jih ne implementirajo.

Procesom segregacije s strani države pogosto sledi samosegregacija, ki jo aktivirajo imigranti sami. Zlasti v primerih diskriminacije s strani članov dominantne skupnosti se ljudje pogosto samosegregirajo, saj iščejo emocionalno spretetost in družbeno podporo med člani etnične skupine države izvora. Naslednji razlog za samosegregiranje je pogosto tudi v kršenju drugih človekovih pravic migrantov in migrantk: kršitve pospešujejo zapiranje samih vase. Tak primer so npr. Turki v Nemčiji, ki so se začeli samosegregirati, ko so jim kršili človekovi pravici do združevanja družin in stalnega bivanja (Coussey 2000). Danes pa se nekateri izmed njih nočejo naučiti nemščine in s tem povečujejo možnost ksenofobnih napadov nanje in na predele, kjer so segregirani. Podoben primer predstavljajo tudi kitajske četrti v ZDA. Značilno za kitajske migrante je, da v času naseljevanja v ZDA niso bili preveč dobrodošli in so bili diskriminirani, zato se začeli ustanavljati svoje četrti (Portes in Manning 1986).³ Raziskave Portesa (1995) dokazujejo, da je samosegregacija kitajske etnične skupine značilna tudi za druge kitajske četrti ameriških velemest.

Vendar pa diskriminacija in kršenje drugih človekovih pravic nista edina razloga za zapiranje v lastno etnično skupino: tudi v primerih nizkega ekonomskega

* * *

³ Leta 1989 sem spoznala v newyorški kitajski četrti človeka, ki je bil rojen v New Yorku in ni znal angleško, star pa je bil približno 60 let. Dejal mi je, da angleščine sploh ne potrebuje, njegovo bivanje pa je bilo zreducirano na kitajsko četrt.

standarda ali nezaposlenosti se migranti mnogokrat zatekajo k etnični skupnosti, iz katere izhajajo, saj etnična skupnost pogosto deluje podporno, kot je bilo že omenjeno. Ne glede na že omenjeno pozitivno vlogo etničnega dejavnika pri procesih integracije migrantov v družbah sprejema pa je vendarle potrebno problematizirati omenjeno vlogo.

Navkljub podporni vlogi, ki jo imajo etnične skupnosti, pa tudi te skupnosti niso idealne, tudi v njih je pogosta eksploatacija in občasno tudi izključevanje (prim. Brettell 2000). Portes in Manning (1986) navajata, da morajo delavci v etničnih skupnostih pogosto delati dolge ure za majhen denar, vendar pa je značilno, da v večini primerov dobijo znanja, s katerimi pozneje začnejo samostojno dejavnost. V primeru kitajskih četrti in nekaterih drugih zaprtih skupnostih je negativno za posameznike, kadar spodbujajo identifikacije predvsem z lastno etnično skupnostjo in ne tudi s skupnostjo države sprejema. Na ta način se lahko posameznik počuti ujetega v svojo skupino, saj se ne znajde v širšem svetu, povrhu pa ga ljudje izven lastne skupnosti lahko zavrnejo, saj npr. ne zna jezika države sprejema. V primeru eksploatacije znotraj etnične skupnosti države izvora tako ostane migrant ujetnik svojega omejenega prostora. Portes in Manning (1986) navajata tudi, da je poleg etnične solidarnosti v etničnih skupnostih pogosto prisoten tudi pokroviteljski odnos.

Portes (1995) meni, da se za vire, ki se pridobijo preko etničnih socialnih mrež, običajno pričakuje, da bodo ob določenem času povrnjeni. Problem lahko nastane, če člani skupnosti dolga ne morejo povrniti. Po avtorjevem mnenju so socialne mreže med najpomembnejšimi strukturami, v katerih se odvijajo ekonomske transakcije. Te socialne mreže se pletejo med ljudmi, ki jih veže profesionalnost, družina, kultura, ali pa so te mreže na čustveni podlagi. Negativna plat takšne sociabilnosti je po Portesovem mnenju tudi v tem, da norme skupnosti včasih lahko omejujejo tako posameznikovo obnašanje kot tudi inovativnost. Naslednja negativna lastnost etničnih skupnosti je, da se nagibajo k izključevanju tistih, ki zanje menijo, da ji ne pripadajo. Prav tako lahko zavrnejo člana etnične skupnosti, ki se ne drži norm etnične skupnosti (prim. Portes 1995).

VLOGA ETNIČNEGA DEJAVNIKA PRI PROCESIH INTEGRACIJE: PRIMER PRISILNO PREGNANIH IZ BOSNE IN HERCEGOVINE

Terensko delo med prisilno pregnanimi iz Bosne in Hercegovine v celoti potrjuje zgoraj navedene teoretske predpostavke o naravi in vztrajnosti etničnosti. Etnični dejavnik je imel veliko vlogo že ob sprejemu približno 45.000 prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo.

Večina jih je izbrala Slovenijo za državo azila zato, ker je bila geografsko blizu, ker je kot bivša jugoslovanska republika kulturno sorodna in so prisilni

migranti razumeli slovenščino, ter zato, ker so imeli v Sloveniji sorodnike. Obstoj sorodstvenih mrež v Sloveniji je bil pravzaprav najpomembnejši razlog za izbiro Slovenije kot države azila. Obstoječe etnične skupnosti so torej delovale kot ekonomska in družbeno kohezivna sila za nanovo prispele člane njihove skupnosti.

Približno polovica prisilno pregnanih je še vedno nameščena privatno. Rezultati terenskega dela potrjujejo trditev Roosensa (1996), da je pri preučevanju etničnosti metafori mejnosti, ki jo je poudarjal Barth, treba dodati še metaforo družine. Po mnenju Roosensa se etnična identiteta ne formira zgolj v smislu mejnosti ali s samopripisovanjem določenih kulturnih potez, ali pa tistih potez, ki nam jih pripisujejo drugi, temveč se formira tudi z ozirom na reprezentacijo genealogije posameznika (1996). Roosens meni, da je genealoška dimenzija etnične pripadnosti za migrante bolj stabilna, manj spremenljiva ter neodvisna od konteksta, hkrati pa tudi relevantnejša od kulturne razlike (1996). Značilno za migrante pa je, da je genealoška reprezentacija manj pomembna za drugo generacijo migrantov, in še manj za naslednje generacije (prim. npr. Byron 1999). Mnogi migranti v naslednjih generacijah so običajno popolnoma asimilirani in se nekaterim zdi poudarjanje pomembnosti etnične identitete države izvora skozi multikulturne strategije odvečno, nekateri pa so etnične identifikacije z državo izvora svojih prednikov ohranili, čeprav so rojeni v državi sprejema (glej tudi Byron 1999, Alibhai-Brown 2000).

Ob prihodu v Slovenijo so prisilno pregnani iz Bosne in Hercegovine večinoma menili, da bo etnični konflikt v Bosni in Hercegovini kratkotrajen, in da bodo potem lahko odšli domov. Tudi to je bil eden izmed razlogov, da se je približno polovica od njih naselila pri sorodnikih. Ker pa je vojna trajala nekaj let, so se nekateri tudi iz privatnih namestitev naseljevali v begunske zbirne centre, ki jih je najprej organiziral Rdeči križ, kasneje pa Urad za priseljevanje in begunce. Njihovi sorodniki jih namreč niso mogli vzdrževati več let. Pri privatnih namestitvah je bil pogost fenomen "kolektivizacija revščine" (Ellis, v: Stubbs 1996), saj se prisilno pregnani deset let niso mogli zaposlovati in niso mogli ekonomsko poskrbeti zase. Zaradi tega razloga se je pogosto revščina razširila tudi na družine, pri katerih so bili nastanjeni. Podobna je bila situacija tudi na Hrvaškem, le da so prisilno pregnani tam kmalu dobili pravico do dela. V Sloveniji pa so prisilno pregnani to pravico dobili šele avgusta 2002; prej so lahko delali zgolj občasna in začasna dela (največ osem ur tedensko). Prisilno pregnani iz Bosne in Hercegovine, nastanjeni privatno, so dobili 20.000 SIT denarne pomoči šele od jeseni 1999, od avgusta leta 2002 pa jim v primeru brezposelnosti pripada socialna podpora. V prejšnjih letih so se morali znajti brez denarne pomoči, občasno so lahko zaprosili za pakete Rdečega križa in do leta 1994 še za mednarodne donatorske pakete, ki pa so po tem letu presahnili.

Drugi razlog, da so se nekateri prostovoljno naseljevali v begunske zbirne centre, je bil v možnosti deljenja izkušenj. Glavni razlog pa je še vedno ekonomski. Prenatranost sob in skupna uporaba sanitarij in kuhinj begunskih centrov vsekakor nista napravili za željen prostor bivanja, vendar pa so se nekateri za to odločili, ker jim je zmanjkalo prihrankov iz Bosne in Hercegovine. V begunstvo namreč ponavadi gredo tisti, ki imajo nekaj prihrankov, mnogi drugi pa so prisiljeni ostati v nevarnosti. Tisti, ki so ostali v Sloveniji in imajo dovolj sredstev za privatne namestitve, ne pogrešajo bivanja v begunskih zbirnih centrih.

Solidarnosti v begunskih zbirnih centrih je bilo opaziti več takrat, ko je vojna še trajala, prav tako jih je povezovala ideja samostojne bosanske države. Kmalu po koncu vojne leta 1996 pa je sledila izguba iluzij o razrešitvi problemov, saj se mnogi še vedno niso mogli vrniti domov, ker so bili njihovi domovi še okupirani, ali pa razrušeni (več o tem glej v Vrečer 2000). Poleg tega je v Bosni in Hercegovini štiridesetodstotna nezaposlenost, ki prav tako preprečuje predstave o veselem povratku domov. Konec vojne je torej precej ohladil etnična čustva, saj sovražnika ni bilo več, ostala je zgolj nepredvidljiva in brezperspektivna prihodnost.

Dolgoletno bivanje v Sloveniji je pomenilo tudi določeno spremembo vrednot, zlasti je zaznati porast individualizma. Večina izmed prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine išče lastno pot integracije v slovensko družbo; ostal je sicer občutek za družino, manj pa za skupnost. Razlog, da se veliko let niso organizirali, da bi si lahko medsebojno pomagali pri reševanju skupnih problemov, je iskati v dejstvu, da imajo še vedno velike ekonomske probleme, prav tako se je že zdavnaj izselila večina intelektualcev, saj se pred letom 2002 niso mogli zaposliti in so odšli v tiste države, ki so nudile liberalnejše pogoje. Leta 2001 so prisilno pregnani iz tedanjega poslednjega begunskega zbirnega centra v Ljubljani organizirali odbor in izvolili svojega predstavnika. Z razpadom centra avgusta 2003 pa je tudi ta odbor nehal delovati.

Za prisilno pregnane iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji so bile neformalne etnične mreže pomembnejše od formalnih. Etnična društva so organizirali ljudje iz bivših drugih republik Jugoslavije po ključu take republiške provenience. Na svoje agende niso uvrščala problemov prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine; delujejo namreč zlasti s kulturnim programom. Več pa so k reševanju njihovih problemov doprinesle nevladne organizacije, ki so jih sestavljali večinoma Slovenci, kot bom pojasnila v naslednjem podpoglavju.

Vsi prisilno pregnani, s katerimi sem se pogovarjala, se želijo integrirati v slovensko družbo. Pričakovanja in želje so seveda različne. Tako npr. nepismena ženska iz bosanske vasi želi imeti stike v glavnem s pripadniki lastne etnične skupnosti, medtem ko upa, da bo njen sin tudi ekonomsko integriran in bo doštudiral

ter dobil službo in bo zmožgal preživljati sebe in njo. Medtem ko se sama ne namerava učiti slovenščine, je njen sin osvojil brezzhibno znanje slovenskega jezika že v osnovni šoli. Prav tako ima sin tudi veliko prijateljev med Slovenci.

Ker namerava večino begunskih zbirnih centrov država zapreti spomladi 2004, se poraja vprašanje, kako se bodo lahko vzdrževali brezposleni in tisti, ki so zaradi starostne kategorije težje zaposljivi. Država namreč namerava poskrbeti zgolj za ostarele in bolne, vsem pa že zdaj od socialne podpore odštejejo stroške namestitve in hrane v zbirnem centru, sami pa si morejo plačati tudi zdravstveno zavarovanje. Nekatere izmed žensk, ki spadajo v to ranljivo kategorijo, saj se ne morejo zaposliti, ker so stare 50 let ali več, bi se vrnile domov, če bi imele kam, saj jih je večina prišla iz Srbske Republike in so njihove hiše porušene. Nekatere izmed njih bi se naselile doma in pričakujejo, da bi jim otroci pošiljali denar za preživetje iz Slovenije, saj se mladi lažje zaposlijo. Najlažje najdejo zaposlitev mladi moški, in sicer v gradbeništvu, saj se Slovenci za tovrsten poklic redko odločajo, težje pa se zaposlijo mlajše ženske. Eden izmed razlogov je tudi v tem, ker nimajo slovenskega državljanstva. Po desetih letih bivanja v Sloveniji so prisilno pregnani dobili status stalnega bivanja (tudi za nazaj), niso pa avtomatično dobili tudi državljanstva. Za državljanstvo sicer lahko zaprosijo po desetih letih bivanja v Sloveniji, vendar je samo eden izmed mojih informatorjev odločbo že dobil. Zlasti mlajše ženske se tako čutijo diskriminirane na trgu delovne sile, saj (še) nimajo slovenskega državljanstva.

Glede drugih občutkov diskriminiranosti prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine so izkušnje različne. Nekateri so občutili diskriminacijo na svoji koži, nekaterih teh izkušenj nimajo. Ko govorijo o diskriminiranosti, jo zlasti povezujejo s trgov delovne sile in menijo, da se tisti, ki se pišejo "na -ić", v Sloveniji še vedno težko zaposlijo. Izjema je očitno gradbeništvu, kjer delovno silo nujno potrebujejo. Na večjo stopnjo diskriminacije in ksenofobnosti s strani Slovencev do prisilno pregnanih, kot se zdi na prvi pogled, kažejo tudi poroke, ki do sedaj potekajo izključno znotraj njihove etnične skupine. Pravzaprav ne poznam primera, ko bi se kdo izmed prisilno pregnanih poročil s Slovincem oz. Slovenko. Prav tako imajo prisilno pregnani največ prijateljev v svoji etnični skupini, čeprav delujejo odprto. Zlasti veliko stikov s Slovenci imajo mladi, ki se še šolajo, in tisti, ki so zaposleni. Ti so tudi najbolj integrirani v slovensko družbo.

Izkušnje integracije se tako razlikujejo zlasti generacijsko, pogosto so pogojene tudi z stopnjo izobrazbe. Občutek pripadnosti bošnjaški etnični identiteti pa je prisoten tudi pri otrocih, čeprav so pogosto v večji meri vključeni v širši slovenski sociokulturni prostor kot njihovi starši. Eden izmed adolescentov mi je dejal, da je po srcu Bosanec, čeprav je njegovo vedenje slovensko. Terensko delo med prisilno pregnanimi torej potrjuje tezo, da integracijske strategije spodbujajo krepitev občutkov pripadnosti državi sprejema. Prav tako se potrjuje teza o

pomembnosti genealoške dimenzije etnične identitete pri prisilno pregnanih. Nekateri mladi in zlasti zaposleni pa se počutijo, kot da pripadajo obema: Sloveniji in Bosni in Hercegovini. Drugače pa je pri nekaterih izmed nezaposlenih. Ti se namreč pritožujejo, da ne pripadajo več Bosni, pa tudi Sloveniji ne, saj se ne morejo uspešno integrirati v slovensko družbo, niti potovati v Bosno in Hercegovino, saj nimajo dovolj sredstev. Zanje stanje liminalnosti, ko lebdijo v vakumu med Bosno in Hercegovino in Slovenijo, po desetih letih begunstva v Sloveniji še ni končano, kajti kot je bilo že omenjeno, prihodnost integriranja pripada zlasti otrokom in mladim moškim. Med mladimi ženskami je zaznati tudi hitre poroke, za katere se nekatere odločijo, da bi rešile svojo ekonomsko stisko. Te poroke potekajo, kot sem že omenila, znotraj njihove etnične skupine, večina z migranti, ki so že pred vojno v Bosni in Hercegovini delali v Sloveniji.

Ker je večina prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine muslimanov, ostaja poleg ekonomske integracije nerešeno še vprašanje verske integracije, saj v Sloveniji še ni mošeje. V zbirnem centru Vič so sicer imeli na voljo sobo, ki je služila kot molilnica, vendar tudi tega centra ni več. V Mostah ima muslimanska skupnost sicer na voljo hišo z dvoriščem za molitve, vendar hiša ni bila zgrajena kot mošeja, zato si muslimanska skupnost prizadeva že desetletja dobiti dovoljenje za izgradnjo mošeje. Če bi muslimani dobili dovoljenje za izgradnjo mošeje, bi tako ne bilo poskrbljeno zgolj za versko integracijo prisilno pregnanih, temveč celotne muslimanske skupnosti v Sloveniji, ki šteje približno 30.000 članov. Podobna je situacija pri poučevanju tujih jezikov v slovenskih osnovnih šolah: če bi bile poleg hrvaščine na voljo še bosanščina, srbščina in makedonščina, bi bilo v večji meri poskrbljeno za integracijo otrok, saj potrebujejo možnosti za učenje svojega drugega maternega jezika. Veljalo bi tudi razmisliti o uvedbi poučevanja omenjenih jezikov etničnih skupnosti bivše Jugoslavije kot izbirnega predmeta tudi v srednji šoli, podobno kot je zdaj zgolj hrvaščina izbirni predmet v osnovni šoli. Na ta način ne bi bilo poskrbljeno le za prisilno pregnane, temveč tudi za generacije, ki so se priselile v Slovenijo že pred vojnami na področju bivše Jugoslavije, pa tudi za tiste, ki so se rodili v Sloveniji, a njihovi starši izvirajo iz bivših jugoslovanskih republik. Mnogi izmed njih bi se v šolah poleg slovenščine namreč radi učili svoj prvi oz. drugi materni jezik (več o tem v Vrečer 2003).

VLOGA CIVILNE DRUŽBE PRI PROCESIH INTEGRACIJE PRISILNO PREGNANIH IZ BOSNE IN HERCEGOVINE

Civilna družba je pomemben element, brez katerega si demokracije ne moremo predstavljati. V osemdesetih letih je imela civilna družba pomembno vlogo tudi pri osamosvajanju Slovenije. Za devetdeseta leta pa je značilno, da se avtorji, ki pišejo o civilni družbi strinjajo, da je civilne družbe manj kot v osemdesetih

letih. Naj navedem celo še bolj radikalno tezo Hanna, ki je dejal, da v devetdesetih letih civilne družbe v Srednji in Vzhodni Evropi ni bilo. Dejal je, da število nevladnih organizacij še ne pomeni pozitivnega družbenega kapitala, ali da sploh lahko govorimo o civilni družbi.⁴ Čeprav se strinjam s Hannovo tezo, da civilna družba lahko predstavlja tudi negativen družbeni kapital, saj je za mnoge nevladne organizacije značilna eksploatacija in centralizacija virov, pa menim, da je ravno tisti segment civilne družbe, ki se je ukvarjal z reševanjem problemov prisilno in ekonomsko pregnanih, v glavnem predstavljal pozitiven družbeni kapital, ki je veliko doprinesel k temu, da so prisilno pregnani dobili več pravic, kot bi jih brez aktivnosti civilne družbe. Zlasti je aktivna civilna družba na področju migracij v Sloveniji in na Madžarskem, v manjši meri pa tudi v drugih državah, ki so nastale iz bivše Jugoslavije, ter v Avstriji, Češki Republiki, Bolgariji ter Romuniji. Slovenija in Madžarska sta med državami, kjer se civilna družba najhitreje odziva na nerešena vprašanja prisilno in ekonomsko pregnanih.

V Sloveniji je ob prihodu prisilno pregnanih organizacijo njihove nastanitve najprej prevzela nevladna organizacija Rdeči križ. Prisilno pregnane so naseljevali v izpraznjenih tovarniških halah in izpraznjenih barakah bivše JLA; kasneje so hale zaprli. Rdečemu križu so pomagali tudi občinski štabi civilne zaščite, v drugi polovici leta 1992 pa je vlogo organiziranja namestitev prevzel Urad za priseljevanje in begunce, ki je bil ustanovljen 1. julija 1992. Medtem ko je Urad za priseljevanje in begunce prevzel skrb za tiste, ki so bili nastanjeni v zbirnih centrih, je Rdeči križ nadaljeval pomoč tistim, ki so nastanjeni privatno. Ta pomoč je bila največkrat v obliki paketov z živili, higienskimi potrebščinami, zdravili in obleko. Pomoč Rdečega križa prisilno pregnanim je pojenjala leta 1994, ko je prenehala mednarodna humanitarna pomoč. Zdaj najrevnejšim občasno dajo kakšen zgoraj omenjen paket, če se oglasijo pri njih. Rdečemu križu je že ob prihodu prisilno pregnanih pomagala tudi Karitas, ki je mednarodna cerkvena organizacija s humanitarnimi nalogami. Že ob prihodu prisilno pregnanih iz Hrvaške so zbirali naslove družin, ki so jih bile pripravljene sprejeti. V največji meri so skrbeli za tiste, ki so se nastanili pri družinah. Pri zbiranju pomoči so Karitas v Sloveniji pomagale tudi organizacije Karitas iz drugih držav. Ponujena pomoč je bila največkrat v hrani in obleki, pa tudi v obliki psihosocialnega svetovanja. V ta namen so za prostovoljce organizirali tudi seminarje (več v Smole 1999).

S psihosocialnim svetovanjem so pomagale kmalu po prihodu prisilno pregnanih tudi nekatere druge nevladne organizacije, zlasti Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela, in Center za psihosocialno pomoč beguncem. Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela je bilo ustanovljeno

* * *

⁴ Po predavanju Chrissa Hanna na MESS, mednarodni etnološki poletni šoli v Piranu, september 1999.

leta 1991. Poleg psihosocialnega svetovanja so nudili tudi pravno svetovanje, izdajali so časopis *IZI (Izbjeglice za izbjeglice)*, v katerega so pisali prisilno pregnani in Slovenci. Ukvarjali so se tudi z usposabljanjem prostovoljcev za delo s prisilno pregnanimi.

V letu 1998 sem bila urednica internetskega glasila *CEFRAN News*,⁵ ki sem ga pripravila v okviru Društva za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela, kasneje pa se s problematiko prisilno pregnanih niso več ukvarjali. Še vedno pa je na področju psihosocialne pomoči aktiven Center za psihosocialno pomoč beguncem, ki je bil ustanovljen leta 1994, in deluje znotraj Slovenske filantropije. Nadaljuje psihosocialno svetovanje, ki ga je prej izvajal Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše. Poleg nujenja psihosocialne pomoči Center za psihosocialno pomoč izvaja še naslednje dejavnosti:

- vključevanje prostovoljcev v delo s prisilno pregnanimi,
- organizacija učne pomoči otrokom prisilno pregnanih,
- ugotavljanje življenjske situacije pri privatno nastanjenih prisilno pregnanih z namenom nujenja pomoči družinam v stiski,
- izdajanje časopisa *Izbjegličko vrijeme*,
- razdeljevanje stipendij osnovnošolcem, srednješolcem in študentom, ki so bili prisilno pregnani,
- pomoč pri integraciji
- usposabljanje prostovoljcev.

Center za psihosocialno pomoč beguncem je v zadnjih letih s svojimi dejavnostmi aktiven tudi v tujini. Omenjena organizacija je partner UNHCR, ki v največji meri financira delovanje centra.

Tudi Ustanova fundacija Gea 2000 je ena izmed partnerjev UNHCR, ki nudi prisilno pregnanim zlasti brezplačno pravno pomoč, v zadnjih letih pa organizirajo tudi delo s prostovoljci. Pravno pomoč pa prisilno pregnani lahko dobijo tudi na Pravno informacijskem centru (PIC). V prvih letih pregnanstva v Sloveniji je delo z domačimi in tujimi prostovoljci organizirala tudi nevladna organizacija MOST-SCL. Med tistimi organizacijami, ki več ne delujejo, velja omeniti tudi Open Society Institute - Slovenia, ki je delovala do začetka leta 2001. Omenjena organizacija je podprla več projektov nevladnih organizacij, ki so se ukvarjale s prisilno pregnanimi, organizirala vrtec, otrokom prisilno pregnanih pa so nudili tudi finančno pomoč pri šolanju.

* * *

⁵ CEFRAN je akronim za Central European Forum of Refugee Assisting Non-Governmental Organizations.

Vsa leta v Sloveniji probleme prisilno pregnanih poskuša reševati tudi Amnesty International, ki deluje neodvisno od vlad, političnih ideologij, gospodarskih interesov ali vere. Zlasti spoštujejo človekove pravice in opozarjajo na njihove kršitve, saj njihov mandat temelji na nekaterih točkah Splošne deklaracije o človekovih pravicah iz leta 1948. Izdajajo svoje *Glasilo Amnesty International*, ki pogosto prinaša članke o problematiki prisilno pregnanih.

Takoj ob prihodu prisilno pregnanih je začel delovati tudi projekt *Pregnanci* pod okriljem KUD France Prešeren, ki je bil ustanovljen zlasti za kulturne izmenjave med prisilno pregnanimi in Slovenci. Namen projekta je bilo prodreti v gete zbirnih centrov in dati prisilno pregnanim ljudem možnost kulturnega in umetniškega ustvarjanja. Organizirali so tudi obiske slovenskega gledališča Ana Monro v begunskih zbirnih centrih. Skupaj s prisilno pregnanimi so organizirali številne razstave, najpogosteje fotografske, koncerte, branja poezije, gledališke in lutkovne predstave ter okrogle mize. Leta 1995 so začeli sodelovati s skupino srednješolcev in študentov iz Bosne in Hercegovine in ustanovili ansambel *Dertum*. Mlajši prisilno pregnani otroci pa so delovali v okviru Orfovega orkestra.⁶ Z vključevanjem prisilno pregnanih v glasbenoumetniško dejavnost pa se je ukvarjala tudi nevladna organizacija *Vodnikova domačija*.

Projekt *Pregnanci* pa je tudi vztrajno pomagal reševati probleme prisilno pregnanih in ni bil omejen zgolj na kulturnoumetniški program. Zlasti so bili aktivni pri izboljševanju zakonodaje, ki je prisilno pregnanim pomagala pridobiti pravico do dela v sodelovanju z zgoraj navedenimi organizacijami (razen Rdečega križa in Karitasa). Sama sem sodelovala pri omenjenih dopolnitvah zakonodaje zlasti v času, ko sem bila zaposlena na Mirovnem inštitutu do konca leta 2001, kasneje pa sva tako omenjena nevladna organizacija kot tudi jaz nadaljevali aktivnosti in raziskave, ki obravnavajo problematiko prisilno priseljenih.

Muslimanom, ki so prebežali iz Bosne in Hercegovine, je prva leta bivanja v Sloveniji pomagala tudi Mednarodna islamska organizacija za humanitarno pomoč. Njihova pomoč ni bila le v hrani in oblačilih, sanitetnem, higienskem materialu in zdravilih, temveč tudi finančna: zlasti so pomagali financirati učitelje v prvih dveh letih, ko je še delovala posebna osnovna šola za prisilno pregnane. Pripravljali so tudi posebne programe za otroke, da so se lahko udeleževali športnih in kulturnih dejavnosti.

Konec leta 2000 se je omenjenim organizacijam, ki so sodelovale pri reševanju problemov prisilno pregnanih, pridružilo še več iniciativ zlasti raziskovalcev v družboslovju in humanistiki, ki so v medijih opozarjali na nerešene probleme bivših oseb z začasnim zatočiščem kot tudi ekonomskih migrantov, ki so v tem

* * *

⁶ Orfov orkester je za svoje izvajanje dobil srebrno nagrado "Prize of Europe" leta 1994.

letu začeli prihajati v Slovenijo v večjem številu. Leta 2002 so v Ljubljani ustanovili tudi nevladno organizacijo, Odbor za znosno državo, ki je pomagala zlasti afriškim priselencem pri uveljavljanju njihovih pravic. Pojavila se je tudi organizacija z imenom Civilna iniciativa (sedaj Šišenska civilna iniciativa⁷), ki je bila izrazito protimigrantsko usmerjena, zlasti aktivno pa je delovala ob prihodu večjega števila migrantov leta 2000 in 2001. Predstavniki te organizacije so se s ksenofobnimi pismi in govori zavzemali, da migranti ne bi bili nameščeni v Šiški. Tudi sicer so želeli, da migrantje v Slovenijo ne bi prihajali in so jih stereotipno predstavljali kot populacijo kriminalcev. Z izjemo omenjene organizacije so zgoraj navedene nevladne organizacije in iniciative posameznikov delovale kot pozitivni družbeni kapital, ki je spodbudil vlado v marsikatero učinkovito odločitev.

Aktivnosti civilne družbe so bile najbolj učinkovite takrat, ko so v ospredje postavile probleme prisilno pregnanih in ne lastne interese. Nadaljna odlika civilne družbe v Sloveniji, ki se ukvarja s problematiko prisilno pregnanih, je njena konsistentnost. Nekateri člani civilne družbe delujejo namreč na tem področju že od prihoda prisilno prignanih iz Bosne in Hercegovine leta 1992, medtem ko se uradniki v državnih institucijah, ki se ukvarjajo s to problematiko, menjavajo. Podobna je situacija tudi na UNHCR-u, ko se pogosto menjavajo zlasti direktor in tuji uradniki. Značilno za nevladne organizacije je tudi dejstvo, da so na probleme običajno opozarjali pravočasno, vlada pa je šele po nekaj letih upoštevala njihove nasvete, ko je imela opravka že s posledicami nerešenih problemov, ki so se pogosto odražali v stiskah prisilno pregnanih in stroških za državo.

* * *

⁷ <http://users.volja.net/drwega/> (dostop 24. 1. 2005).

Reference:

- Brettel, Caroline B., 2000, *Theorizing Migration in Anthropology: The Social Construction of Networks, Identities, Communities and Globalscales*. V: Brettel, Caroline. B. , Hollifield, J. F. (ur.), 2000.
- Brettel, Caroline. B. in Hollifield, J. F. (ur.), 2000, *Migration Theory: Talking across Discipline*. New York: Routledge.
- Brown, Yasmin, 2000, *After Multiculturalism*. Great Britain: The Foreign Policy Center.
- Byron, Reginald, 1999, Ethnicity at the Limit: Ancestry and the Politics of Multiculturalism in the United States. *Anthropological Journal on European Cultures*, the Politics of Anthropology at Home I. Vol. 8, št. 1, str. 9 - 31.
- Couseey, Mary, 2000, *Framework of Integration Policies*. Strasbourg: Svet Evrope.
- Jambrešić Kirin, Renata in Maja Povržanović (ur.), 1996, *War, Exile and Everyday Life: Cultural Perspectives*. Zagreb: Inštitut za etnologijo in folkloristiko.
- Nagel, Joane, 1986, Political Competition and Ethnicity. Str. 93-108. V: Olzak, S. in Nagel, J. (ur.), 1986.
- Olzak, Susan in Nagel, Joane (ur.), 1986, *Competitive Ethnic Relations*. London: Academic Press, Inc.
- Portes, Alejandro (ur.), 1995, *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation.
- Portes, Alejandro in Manning, D. Robert, 1986, *The Immigrant Enclave : Theory and Empirical Examples*. V: Olzak, Susan in Joane Nagel (ur.), 1986.
- Rubeli, A. in Vucenik, N. (ur.), 2000, *A Captured Moment in Time: IWM Junior Visiting Fellows Conferences*. Vol. 10, Vienna: Institut Für die Wissenschaften vom Menschen.
- Smole, A., 1999, *Karitas in begunci, begunke*. V: Vrečer, Natalija (ur.), 1999.
- Stubbs, Paul, 1996, *Creative Negotiations: Concepts and Practice of Integration of Refugees, Displaced People and Local Communities in Croatia*. Str. 31-41. V: Jambrešić Kirin, Renata in Maja Povržanović (ur.), 1996.
- Šumi, Irena, 2000, *Kultura, etničnost in mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC-SAZU.
- Vermeulen, Hans in Cora Govers (ur), 1996, *The Anthropology of Ethnicity: Beyond Ethnic Groups and Boundaries*. Amsterdam: Het Spinhuis, str. 81-104.

- Vrečer, Natalija (ur.), 1999, Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Vrečer, Natalija, 2000, Human Costs of Temporary Refugee Protection: the Case of Slovenia. V: Rubeli, A. in Vucenik, N. (ur.), 2000.
- Vrečer, Natalija, 2003, Vloga kulture pri procesih integracije (prisilnih) priseljencev. *Razprave in gradivo*, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, št. 42, str. 152-166.